

ISSN 1605-2005

БАНКІВСЬКА СПРАВА

2 / 2007

БАНКІВСЬКА

СПРАВА

Науково-практичне видання. Виходить 6 разів на рік
Видається із січня 1995 року
№ 2(74) — 2007

ЗМІСТ

АНАЛІЗУЮТЬ ФАХІВЦІ НБУ

- Валерій Литвицький.** Промислова економіка у 2006 році 3
Андрій Гайдуцький. Проблеми асиметричного руху неофіційних
потоків міграційного капіталу 12

СЛОВО ПРАКТИКАМ

- Ігор Волошин.** Динамічна модель грошових потоків ідеального
процентного банку 20
Дмитро Наумов. Різниця та взаємозв'язок між поняттями
“невизначеність”, “непевність” і “ризик” 27
Тетяна Климушка. Підходи до сегментації корпоративних клієнтів
банків 37
Роман Могильницький. Роль мікрокредитування у розвитку
приватної ініціативи: міжнародна та вітчизняна практика 44

БАНКІВСЬКІ ТЕХНОЛОГІЇ

- Володимир Савчук, Петро Мазурок, Анатолій Панчук.** Проблеми
оптимізації управління споживчим кредитуванням
комерційних банків 50

АНАЛІЗУЮТЬ НАУКОВЦІ

- Захарій Варналій.** Шляхи детінізації економіки України
та її особливості 56

ПРОБЛЕМИ МАКРОЕКОНОМІКИ

- Наталія Петришина.** Функції держави в економічних системах 67
Юлія Семенова. Механізм інфляції попиту в Україні 83

РЕЦЕНЗІЇ

- Наталія Внукова.** Новий навчальний посібник з дисципліни “Фінанси” 92
Анотації 94

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

Наталія Петришина, економіст, м. Київ

Виникнення різних типів економік на різних етапах розвитку суспільства є закономірним явищем розвитку економічних систем. Як будь-яке об'єктивне явище суспільного життя економічна система проходить етапи становлення, розвитку, зрілості, старіння та відмирання, що й зумовлює необхідність її заміни на нову систему. Розвиток сучасної держави зумовлює необхідність аналізу сучасного суспільства як певним чином організованої соціальної системи.

Україна, ставши на шлях незалежного розвитку, отримала надію на побудову стабільної високорозвиненої країни та здійснила перетворення в економічному житті суспільства.

Однією з важливих передумов стабільності суспільства, що дає змогу ефективно функціонувати в умовах різних впливів, зберігаючи при цьому свою структуру і здатність контролювати процес суспільних змін, є економічна політика¹, важливим завданням якої є активна участь держави як атрибут соціально орієнтованої ринкової економіки.

Проблема визначення поняття “держави”, її ролі та функцій в економіці має надзвичайно важливе теоретичне значення. Це обумовлено тим, що вирішення цієї проблеми дасть змогу виявити сутність цього явища та сприятиме з'ясуванню різних підходів до ролі та функцій держави на різних стадіях формування ринкової економіки.

Питаннями економічної ролі держави займаються такі вчені-економісти, як Л.І. Абалкін, С.В. Мочерний, Г.Я. Аніловська, О.А. Бірюков, С.А. Сафронов, Л.І. Дмитриченко, Дж. Стігліц, Ф. Шамхалов, П. Семьюельсон, А.Л. Бікмуллін та ін.

Вперше визначення держави здійснив Аристотель (384—322 до н. е.): “...Усяка держава — це свого роду спілкування, а всяке спілкування організується заради якого-небудь блага”².

Великий французький мислитель XVI ст. Жан Боден (1530—1596) розглядав державу як “правове управління сім'ями”.

Відомий англійський філософ XVI ст. Томас Гоббс (1588—1679) стверджував, що для панування спокою необхідно примирити людські пристрасті, які ніколи не вгамовуються. В цьому й полягає завдання. У його

¹ Стулова І.М. Функції держави в ринкових умовах // Держава і право: Зб. наук. праць. — Юридичні і політичні науки. — Вип. 14. — К., 2001. — С. 76.

² Аристотель. Соч.: В 4 т. — Т. 4. — М.: Думка, 1984. — С. 376.

розумінні “держава — це єдина особа, волю якої у результаті договору багатьох людей вважають волею всіх”³.

Обґрунтоване й узагальнене поняття держави у XVI ст. запропонував італійський політик і мислитель Н. Макиавеллі. Він увів у науковий обіг термін “*stato*” — організація публічної політичної влади. Італійським словом “*stato*”, як і латинським “*status*” також називають стан, становище. Мислитель уперше почав розглядати державу “людськими очима” і “виводив її природні закони з розуму і досвіду”, а не з теології. До нього використовували такі поняття як “поліс”, “*civitas*”, під яким розуміли місто-державу; республіку; князівство; герцогство; королівство; царство, імперію.

Австрійський учений Людвіг Гумплович (1838—1909) з приводу визначення сутності держави писав: “Скільки існувало державознавців і філософів, стільки існувало й визначень держави”⁴.

Згідно з економічною енциклопедією за редакцією С.В. Мочерного, термін “держава” означає організацію економічної, політичної, правової та ідеологічної влади в суспільстві, за допомогою якої забезпечується цілісність і безпека держави, здійснюється виконання загальнолюдських та класових соціально-економічних та інших функцій⁵.

За Л.І. Абалкіним, держава — це апарат влади, який керує справами суспільства й реалізацією інтересів панівного класу (клану, соціальної групи або всього народу), в якому знаходить своє відображення й закріплення сформоване співвідношення політичних сил в суспільстві⁶.

У Великому економічному словнику держава трактується дwoяко: по-перше, це сукупність органів та осіб, що зосередили у своїх руках економічну владу, приймають економічні рішення в державному масштабі, розпоряджаються державною власністю; по-друге, це всі види економічних ресурсів, факторів виробництва, грошових коштів, які знаходяться у державній власності, в розпорядженні державних органів влади⁷.

За економічним словником за редакцією А.І. Архіпова, держава — це сукупність інститутів влади, які обслуговують інтереси суспільства⁸.

Коли термін “держава” уживається для позначення тієї або іншої форми організації суспільства, то її зміст визначається двома істотними ознаками, виділеними Ф. Енгельсом: по-перше, територіальним принципом організації населення, його взаємин із суспільною владою, підпорядкування влади, по-друге, наявністю суспільної (публічної) влади, що не збігається безпосередньо з населенням⁹.

На думку К. Маркса, “сучасна держава — це лише організація, яку створює для себе буржуазне суспільство для охорони загальних внутрішніх умов капіталістичного способу виробництва від зазіхань як робітників, так і окремих капіталістів”¹⁰.

³ Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. / Авт.-упоряд. М.В. Кравчук. — К.: Атіка, 2003. — С. 34.

⁴ Там само. — С. 33.

⁵ Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. — Т. 1 / За ред. С.В. Мочерного. — Л.: Світ, 2005. — С. 151.

⁶ Экономическая энциклопедия / Науч. ред. совет. изд-ва “Экономика”; Ин-т экон. РАН; Гл. ред. Л.И. Абалкин. — М.: ОАО Изд-во “Экономика”, 1999. — С. 127.

⁷ Борисов А.В. Большой экономический словарь. — М.: Книжный мир, 1999. — С. 143.

⁸ Экономический словарь / Е.Г. Багудина, А.К. Вольшаков и др.; Отв. ред. А.И. Архипов. — М.: ТК “Велби”, Изд-во “Прспект”, 2005. — С. 143.

⁹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч.: В 30 т. — 2-е изд. — Т. 21. — М., 1961. — С. 170.

¹⁰ Там же. — Т. 19. — М., 1960. — С. 222.

Російський економіст Фелікс Шамхалов поняття “держави” використовує у двох значеннях. Це, по-перше, комплекс інститутів і посадових осіб, що становлять у сукупності певну державно-політичну організацію. По-друге, це особливим чином організоване людське суспільство, що характеризується специфічними територіальними, національно-культурними, історичними й іншими особливостями. Очевидно, що ці два значення тісно пов’язані між собою: держава у першому значенні управляє державою в другому значенні”¹¹.

У “Звіті про світовий розвиток 1997 року” під “державою” розуміють набір інститутів, які володіють засобами законного примусу і використовуються на конкретній території щодо її населення”.

Незважаючи на песимістичний марксистський прогноз про відмирання держави, держава не тільки нікуди не зникла за багато десятиліть марксистського експерименту, а й не виявляє ніяких ознак занепаду в постмарксистську епоху.

Марксизм визначає державу як форму політичної організації суспільства, що породжується класово-антагоністичним характером базису суспільства, за допомогою цієї організації регулюються економічні відносини класів й економічне життя суспільства в інтересах панівного класу¹².

У “Економісі”, який відображає специфіку ринково-капіталістичної системи, зміст економічної діяльності держави зводиться, по-перше, в основному до обслуговуючої й похідної ролі, до забезпечення умов функціонування ринкової організації економіки; по-друге, до виробництва особливого виду товарів і послуг, які не виробляються у приватному секторі, — “суспільних товарів і послуг”¹³.

Економічна діяльність держави, згідно з марксизмом, це, по-перше, зміст історичної форми суспільної (у масштабі суспільства) організації виробництва і споживання; і, по-друге, визначальний сектор в економічній системі в цілому.

З погляду С.В. Мочерного, “економічна роль держави” — це виконувани державою основні економічні функції в їх взаємозв’язку з метою забезпечення розвитку економічної системи, її розширеного відтворення і передусім сукупного капіталу¹⁴.

На нашу думку, під поняттям “держави” слід розуміти саме таку організацію, яка здатна виконувати низку покладених на неї функцій та забезпечувати стабільний розвиток усєї країни.

На сучасному етапі функціонування держави не втратили свого наукового потенціалу наукові праці таких відомих вітчизняних фахівців у сфері функціонального аналізу державних явищ, як Л.І. Загайнов, Л.І. Каск, М.В. Черноголовкін та інших учених, які комплексно аналізують загальні та спеціальні питання функцій держави.

Слово “функція” (від лат. *functio* — виконання) означає обов’язок, коло діяльності, призначення, роль.

¹¹ Шамхалов Ф. *Основы теории государственного управления: Учеб. для вузов.* — М.: ЗАО Изд-во “Экономика”, 2003. — С. 106.

¹² Аманжаев Г.Г. *Роль государства при переходе к рыночной экономике // Вестник Московского Университета.* — Сер. 6 “Экономика”. — 1996. — № 2. — С. 16.

¹³ Макконелл К.Р., Брю С.Л. *Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ.* — К.: Хагар-Демос, 1993. — Т. 1. — С. 94.

¹⁴ Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. *Економічний енциклопедичний словник: У 2 т.* — Т. 1 / За ред. С.В. Мочерного. — Л.: Світ, 2005. — С. 197.

Поняття “функції” походить від Лейбніца і було введено швейцарським математиком Бернуллі. У подальшому з розвитком науки до поняття “функція” збільшується філософський інтерес як до однієї з фундаментальних категорій. У найбільш розгорнутій формі функціональний підхід був обґрунтований німецьким ученим Ернестом Кассіером (1874—1945), який розробив “теорію функцій”, що справила значний вплив на філософське уявлення про функції.

У сучасній науці серед вчених-теоретиків все ще немає єдності у визначенні поняття функцій держави. Так, М.В. Черноголовкін у своїй праці “Теорія функцій соціалістичної держави” зазначає, що окремо визначені функції держави мають особливості та розбіжності. Однак вони збігаються в головному — в розумінні функцій держави як основних напрямків її діяльності, що визначаються завданням держави¹⁵. Найбільш поширеним є визначення функцій держави як основних напрямків діяльності держави, які відображають її соціальне призначення і сутність.

Деякі вчені вживають для визначення функцій терміни “зміст” або “сторона змісту”. Так, Л.І. Каск розуміє під функціями держави “такі сторони змісту її діяльності, які характеризують її класове та загально-соціальне призначення”¹⁶.

Що стосується функцій як напрямів та сторін діяльності держави, в якій “напрямок” та “сторона” мають різне змістовне навантаження, то такий погляд відстоюють Л.І. Загайнов та М.В. Черноголовкін.

Л. І. Загайнов характеризує функції як сторони і напрямки діяльності держави та розрізняє їх¹⁷, тим самим вступаючи у протиріччя з іншими вченими, які вкладають у поняття напрямки та сторони діяльності рівнозначний зміст. Один з найбільш відомих теоретиків функцій держави М.В. Черноголовкін розглядав господарсько-організаторську функцію держави як діяльність держави з організації суспільного виробництва і керівництва економікою. Її зміст, на думку вченого, визначається завданнями, які стоять перед суспільством в економічній сфері¹⁸.

Згідно з економічним словником за редакцією А.І. Гораніна, “функція” — це конкретне зобов’язання, призначення або коло діяльності¹⁹.

За енциклопедичним словником з економіки, “функція” — це виявлення сутності конкретної категорії в дії, специфічні способи виявлення характерних для цієї властивості²⁰.

Таким чином, різні визначення функцій держави не містять суттєвих розбіжностей, оскільки вони характеризують функції держави як основні соціально важливі напрямки діяльності держави на конкретному історичному етапі розвитку, оскільки діяльність держави надзвичайно різноманітна та різнорідна.

Проблемі функцій держави в науковій літературі приділяється багато уваги. Проте багато питань залишаються невирішеними або їх вирішен-

¹⁵ Черноголовкин Н.В. *Теория функций социалистического государства*. — М.: Юрид. лит., 1975. — С. 655.

¹⁶ Каск Л.И. *Функции и структура государства*. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. — С. 3.

¹⁷ Загайнов Л.И. *Экономические функции советского государства*. — М.: Юрид. лит., 1968. — С. 10.

¹⁸ Черноголовкин Н.В. *Функции Советского государства в период развернутого строительства коммунизма*. — М., 1960. — С. 49—50.

¹⁹ *Экономический словарь* / В.Г. Золотоголов, Г.Ф. Кузнецова, М.Ю. Пасюк; Науч. ред. А.И. Горанин. — Мн.: Наука и техника, 1983. — С. 289.

²⁰ Золотоголов В.Г. *Энциклопедический словарь по экономике*. — Мн.: Полымя, 1997. — С. 509.

ням викликає сумнів. Немає навіть єдності в тім, що розуміти під функціями держави. Найпоширенішим є розумінням функцій як основних напрямків діяльності держави, у яких виражається її соціальне призначення та класова сутність.

Зазначимо, що соціальне призначення різних форм організації суспільства виражається в таких моделях (системах) функцій:

1. Докласова (родоплеменна) організація — внутрішні функції: економічна (безпосереднє господарювання) і соціалізаторська; зовнішні функції: забезпечення захисту від зазіхань ззовні (функція оборони) і розвиток солідарності з іншими однотипними формами організації суспільства з метою захисту спільних інтересів (в умовах класової форми організації суспільства).

2. Експлуататорська держава — внутрішні загальносоціальні функції: економічна (непряме регулювання економіки) й соціалізаторська; внутрішні класові функції: регулювання антагоністичних класових відносин (придушення експлуатованих класів), регулювання неантагоністичних класових відносин, ідеологічна; зовнішні функції: забезпечення захисту від зазіхань ззовні, здійснення експансії та зміцнення солідарності з однотипними державами.

3. Соціалістична держава періоду диктатури пролетаріату — внутрішні загальносоціальні функції: економічна (безпосереднє господарювання й непряме регулювання економіки) і соціалізаторська; внутрішні класові функції: регулювання антагоністичних класових відносин (придушення експлуататорських класів), регулювання неантагоністичних класових відносин (зміцнення союзу робітничого класу з селянством та іншими працюючими верствами населення) та ідеологічна; зовнішні функції: забезпечення захисту від зазіхань ззовні, боротьба за мир і мирне існування, функція зміцнення солідарності з іншими соціалістичними країнами.

4. Соціалістична загальнонародна держава — система функцій формально залишається без змін, за винятком того, що нівелюється функція регулювання антагоністичних класових відносин.

5. Організація комуністичного суспільства буде здійснювати як внутрішню функцію лише економічну (безпосереднє господарювання) і соціалізаторську. Що ж до зовнішніх функцій, то в умовах перемоги соціалізму у світових масштабах на міжнародній арені проводитиметься діяльність лише із взаємодопомоги й співробітництва між різними народами²¹.

У західній економічній літературі існують різні підходи до визначення сутності держави, її ролі в економіці, змісту економічних функцій.

Держава розглядається як організація керування суспільством, спрямована на забезпечення загального блага всіх верств, груп і кожного індивіда.

Важливими економічними функціями держави на початковій стадії розвитку капіталізму (початок XVI — кінець XIX ст.) стають збереження приватної капіталістичної власності і конкуренції, обмеження іноземного впливу на місцеву промисловість, утримання пошти, портів, транспортних засобів та ін. На наступній стадії розвитку капіталізму, особливо після кризи 1929—1933, держава бере на себе глобальну економічну функцію — відтворення сукупного капіталу, розвиток усієї економічної системи. Важливими економічними функціями держави є також послаблення гли-

²¹ Каск Л.И. *Функции и структура государства*. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. — С. 44—45.

бини й гостроти економічних криз та наслідків циклічного розвитку народного господарства, перерозподіл частки національного доходу — від найбагатших верств населення до найбідніших та ін.²²

Академік Л.І. Абалкін зазначає, що за державою завжди зберігаються класичні функції, такі як захист прав власності; забезпечення свободи підприємництва, стимулювання ділової активності й боротьба з монополістичними тенденціями; забезпечення законності й правопорядку в господарській сфері; регулювання грошового обігу, забезпечення стабільності національної валюти; регулювання взаємин між працею та капіталом, між підприємцями й найманими робітниками; контроль за зовнішньоекономічною діяльністю, включаючи організацію митної системи; забезпечення економічної безпеки країни та ін. Жодна з цих функцій не втрачає своєї значимості — зміни стосуються механізмів, методів, способів здійснення державою цих функцій.

Разом з тим з розвитком суспільства, зі змінами в структурі суспільного виробництва, зрушеннями в його технічній базі, актуалізацією тих чи інших сфер громадського життя відбуваються розвиток, збагачення, уточнення функцій держави. Цей процес відбувається в таких напрямках: послідовний перехід від прямих до непрямих методів регулювання економіки; різке посилення соціальних функцій держави, її ролі в регулюванні соціальних процесів, починаючи з установа мінімальних ставок оплати праці, у тому числі погодинних, обов'язкових для будь-якого підприємця незалежно від форми власності й національної приналежності; визначення прожиткового мінімуму, тривалості робочого часу, гарантованих відпусток; вирішення складних соціальних проблем, таких, як комплекс взаємин праці й капіталу, соціальне партнерство, зниження невиправданої диференціації в доходах населення, забезпечення стабільності в суспільстві.

Останнім часом виникли якісно нові функції держави, які раніше не були однозначно структуровані, що пов'язано з поступовим становленням постіндустріального суспільства. До них можна віднести зобов'язання держави у галузі освіти, формування й підтримки фундаментальної науки, створення спеціальних зон для розробки сучасних технологій, проведення чітко сформульованої промислової політики, вирішення екологічних проблем.

Економічна роль держави комплексно розкривається у таких її основних функціях: 1) національно-демократичне економічне планування; 2) здійснення (через діяльність центрального банку) єдиної грошово-кредитної політики; 3) проведення регіональної політики, тобто забезпечення рівномірного розвитку регіонів країни, планомірного розвитку продуктивних сил у межах цих регіонів, а отже — усього господарського комплексу; 4) послаблення й відвернення екологічної кризи; 5) розвиток економічної та значною мірою соціальної інфраструктур; 6) розвиток фундаментальних і частково прикладних наукових досліджень, які не дають швидкої віддачі; прискорення розвитку науки в системі “наука — техніка — виробництво”; 7) сприяння розвитку передових галузей, що визначають науково-технічний прогрес (ракетно-космічної, авіаційної та інших видів техніки), а також посилення міжнародної конкурентоспроможності

²² Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. — Т. 1 / За ред. С.В. Мочерного. — Л.: Світ, 2005. — С. 197.

вітчизняного виробника; 8) створення раціональних умов для розвитку дрібних і середніх підприємств; 9) здійснення антициклічного та антикризового регулювання економіки; 10) антимонопольна діяльність, оптимальне роздержавлення, приватизація, реприватизація, націоналізація та денационалізація; 11) забезпечення справедливого розподілу й соціальної захищеності громадян; 12) виконання функцій підприємця на підприємствах базових галузей з виробничим циклом (суднобудування, метробудування та ін.); 13) максимальне використання демократичною державою переваг ринку і водночас нейтралізація його недоліків (значної соціальної диференціації суспільства, монополістичних тенденцій в економіці, руйнування навколишнього середовища та ін.), забезпечення поступового входження національної економічної системи у світову економіку, у глобальний економічний простір. Ці функції значною мірою збігаються з функціями державного регулювання економіки²³.

Опублікований Всесвітнім банком у 1997 р. звіт про світовий розвиток — це спроба показати, яким чином будь-яка держава, незалежно від стартових умов, може підвищити свою ефективність і максимальною мірою виключити саму можливість реалізації катастрофічних сценаріїв. Звіт аналізує еволюцію поглядів на роль держави в промислово розвинених країнах і країнах, що розвиваються, процеси потужної експансії держави і зміщення акценту з кількісних аспектів ролі держави на якісні. Пропонується проста модель для переосмислення ролі держави й представлена двоступінчаста стратегія підвищення ефективності держави. Зміст полягає в тому, що держава може впоратися з проблемами, що постають перед нею, але, по-перше, за умови співвідносності того, що вона намагається зробити, з тим, що вона може зробити, і, по-друге, уживаючи заходів з розширення кола проблем, які вона в змозі вирішити за рахунок посилення державних інститутів.

Цей звіт містить класифікацію всього спектра функцій уряду — від тих видів діяльності, які взагалі не здійснювалися б без втручання держави, до тих, у яких держава відіграє визначальну роль з координації ринків або перерозподілу активів:

1. Країни, в яких держава має низькі потенційні можливості, спочатку мають зосередитися на здійсненні базових функцій: наданні таких класичних суспільних благ, як захист прав власності, забезпечення макроекономічної стабільності, контролю за інфекційними захворюваннями, чистотою води, безпекою доріг, а також захист знедолених. У багатьох країнах держава не справляється навіть з цим. При проведенні реформ у недавньому минулому основна увага приділялась економічним підвалинам. Але соціальні й інституціональні (у тому числі юридичні) основи не менш важливі для запобігання соціального невдоволення й забезпечення стабільного розвитку.

2. Крім згаданих базових послуг виділяють такі функції, як керування екстерналіями (наприклад, регулюванням забруднення навколишнього середовища), регулювання діяльності монополій і забезпечення соціального страхування (виплата пенсій, допомога на випадок безробіття). Перед державою не стоїть питання, виконувати ці функції чи ні, рішення можуть прийматися тільки щодо оптимального способу втручання; при забезпеченні цих суспільних благ держава може співпрацювати з ринками

²³ Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. — Т. 1 / За ред. С.В. Мочерного. — Л.: Світ, 2005. — С. 197.

та громадським суспільством для того, щоб бути впевненим, що ці блага дійсно надані;

3. Держави з високим потенціалом в змозі здійснювати активніші комплексні заходи й вирішувати проблеми відсутності ринків за допомогою координації. Досвід країн Східної Азії породив інтерес до ролі держави в сприянні розвитку ринків через проведення активної індустріальної та фінансової політики²⁴.

Мінімальні функції	Там, де ринкова система не спрацьовує			У сфері забезпечення справедливості
Функції середнього ступеня складності	Надання елементарних суспільних благ: оборона; законність та правопорядок; захист права власності; макроекономічне управління; державна система охорони здоров'я			Захист бідних: боротьба з жебрацтвом; допомога постраждалим від різних лих
	Подолання екстермальних ефектів: початкова освіта	Регулювання монополій: регулювання комунальної сфери	Подолання ефектів недосконалої конкуренції: страхування (здоров'я, життя, пенсійне)	Забезпечення соціального страхування: пенсійне забезпечення для бідних
Функції активного втручання	Охорона навколишнього середовища	Антимонопольна політика	Фінансове регулювання	Допомога для членів малозабезпечених сімей
			Захист прав споживачів	Страхування від безробіття
	Координація діяльності приватних структур: сприяння ринкам; координація ініціатив			Перерозподіл: перерозподіл активів

Функції держави (Джерело: Государство в меняющемся мире / А. Чиббер (сост.). — Вашингтон; М., 1997. — С. 33.)

Трансформаційні процеси переходу від централізованої планової до соціально орієнтованої ринкової моделі функціонування й розвитку національної економіки об'єктивно потребують адекватних цілеспрямованих дій з боку держави, яка виконує в умовах переходу, крім функцій загального порядку, характерних для стабільної державно-політичної системи й змішаної економіки, низку специфічних функцій, покликаних забезпечити якомога менш болісний перехід до ринкової економіки.

У доповіді Інституту економіки Російської АН "Роль держави в становленні й регулюванні ринкової економіки" до них віднесені такі:

²⁴ Государство в меняющемся мире / А. Чиббер (сост.). — Вашингтон; М., 1997. — С. 32.

- розробка та реалізація стратегії соціально-економічного розвитку країни, структурно-технологічних та інституціональних перетворень, визначення місця й ролі країни в системі гео економічних відносин;
- забезпечення соціальної орієнтованості ринкової економіки;
- цілеспрямоване формування державного сектору економіки;
- участь у ключових інвестиційних, структурно-технологічних програмах;
- розподіл і перерозподіл значної частини ВВП;
- розвиток і зміцнення загальнофедеративних засад у регулюванні економічних і соціальних процесів;
- проведення гнучкої зовнішньоекономічної політики;
- створення загальних законодавчих і правових передумов, так званих правил гри для суб'єктів ринкової економіки, прерогатив федеральних, регіональних органів і місцевого самоврядування²⁵. Очевидно, що найважливішими серед них є творча, регулююча, розподільна, соціальна, контрольно-правоохоронна функції й, нарешті, функції зміцнення федерації й забезпечення державної безпеки й оборони.

В умовах перехідної економіки можна виділити такі функції:

- системоутворюючі, головний зміст яких полягає в демонтажі старих і створенні нових економічних і соціальних інститутів, “запуску” нової господарської системи;
- системоутверджуючі;
- системовідтворюючі.

Виділені функції держави чітко не розділені в часі, хоча, зрозуміло, на початковому етапі трансформаційного процесу превалюють системоутворюючі, проте це зовсім не означає, що на наступних етапах вони відживають, наприклад, цільова функція роздержавлення й приватизації є актуальною протягом усього періоду трансформації.

Таким чином, якщо системоутворюючі функції держави в трансформаційний період насамперед пов'язані з формуванням необхідних умов функціонування, більше того, “запуску” нової господарської системи, то системоутверджуючі функції покликані формувати умови, що забезпечать необоротність трансформаційного процесу, функціонування нової системи господарювання на власній, характерній тільки для неї матеріальній базі.

Системовідтворюючі функції пов'язані з формуванням умов, необхідних і достатніх для стійкого розвитку системи, що сформувалася, а також із затвердженням, зміцненням її ролі у світовому економічному й політичному просторі²⁶.

У процесі формування ринкова економіка проходить низку стадій: класичний капіталізм, змішана економіка та соціальна ринкова економіка. Спробуємо охарактеризувати риси кожної з них та вказати основні функції, властиві кожній стадії ринкової економіки.

Класичний капіталізм існував у розвинутих країнах з XVII ст. до перших десятиріч XX ст. і характеризувався такими рисами:

- приватна власність на економічні ресурси;

²⁵ Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики. — М.: Институт экономики РАН, 1997. — С. 32—33.

²⁶ Шамхалов Ф.И. Государство и экономика: основы взаимодействия: Учеб. для вузов. — М.: ОАО “НПО” Изд-во “Экономика”, 2000. — С. 275—276.

— вільна конкуренція, що забезпечувала переливи капіталу з однієї галузі в іншу;

— значна кількість незалежних виробників, які самостійно вирішували питання: що, скільки, коли, як виробляти, кому реалізовувати?

— значна кількість споживачів, які самостійно вирішують, що і в кого придбати;

— свобода усіх учасників ринку, що дає змогу підприємцю обирати сферу бізнесу, а працівнику вільно визначитися на ринку праці;

— стихійність ціноутворення під впливом попиту та пропозиції;

— еквівалентний обмін товарів відповідно до їх вартості;

— мета підприємницької діяльності — максимізація прибутків (що досягається на основі економії усіх видів ресурсів, ефективного інвестування в інновації, нову технологію, техніку, робочу силу)²⁷.

Міркуючи про роль держави в соціально-економічному розвитку, ще раз переконуємося в тому, що багато учених необачно відмовилися від концепції формаційного розвитку суспільства. Адже на різних історичних етапах розвитку кожного суспільства акцент зміщувався з одних функцій держави на інші, виникали нові функції. На ранній фазі капіталізму держава виступала силовим і правовим арбітром у вирішенні двох головних суспільних протиріч: а) між феодалним ладом, що відмирав, і капіталізмом, що формувався; б) між працею й капіталом. Виконавши в основному ці функції, забезпечивши соціальний консенсус і затвердивши “правила гри”, держава на етапі розквіту приватногосподарського капіталізму почала занепадати. Ставши на ноги, буржуазія почала вимагати “дешевої” й “маленької” держави. Але зародження монополізму знову поставило на порядок денний “сильну державу” для вирішення суспільних протиріч, що загострилися. Монополії порушували “правила гри” і тим самим руйнували соціальний консенсус. Потрібно було активізувати й розширити апарат і функції держави (антитрестові закони, перерозподіл активів, популістські акції, підтримка дрібного підприємництва тощо). Криза 30-х років ХХ ст. і перемога кейнсїанства ще більше стимулювали зміцнення держави, розширення її функцій (регулювання ринку та інших сфер фінансово-економічної діяльності, виникнення функцій соціального забезпечення — суспільна охорона здоров’я, трансфери, пенсії та ін.)²⁸.

Розвиваючись на основі приватної власності, класичний капіталізм не враховував позитивність державного регулювання економіки, хоча і сприяв до певної міри розвитку ринкової інфраструктури, нерухомості, техніки, обладнання, машин, механізмів, самої людини. На початку ХХ ст. особливості функціонування господарчого механізму вже не відповідали новим соціально-економічним умовам, ступеню розвитку суспільства і його потребам. Тому в більшості розвинутих країн класичний капіталізм трансформовався в змішану економіку (Дж. Кейс, У. Беверідж, С. Харріс, А. Хансен, Р. Харрод, Дж. Робінсон, А. Лернер), яка поєднувала дію ринкового механізму та державного регулювання національної економіки²⁹.

Змішана економіка — модель соціально-економічного розвитку, що передбачає поєднання приватної, колективної і державної форм власності,

²⁷ Головніна О.Г. *Методологічні засади соціально орієнтованої ринкової економіки*. — К.: НТУ, 2005. — С. 10.

²⁸ *Место и роль государства в догоняющем развитии*. — М., 1999. — С. 6.

²⁹ Головніна О.Г. *Методологічні засади соціально орієнтованої ринкової економіки*. — К.: НТУ, 2005. — С. 11.

державного регулювання, монополістичної плановірності і ринкового саморегулювання, проведення інституціонально-соціальних реформ для побудови прогресивнішого ладу³⁰.

На відміну від класичного капіталізму для змішаної економіки характерне лідерство колективної, приватної форм власності, активно використовуються планові засади розвитку об'єктів на мікрорівні (у вигляді розвитку внутріфірмового планування, маркетингових досліджень з метою якнайповніше з'ясувати потреби споживачів та шляхи їх задоволення) та на макрорівні (у вигляді корегування сукупного попиту та сукупної пропозиції на основі державних програм збалансованого розвитку галузей та регіонів).

Змішана економіка виконує такі функції:

- створення й регулювання правової основи функціонування економіки;
- антимонопольне регулювання;
- проведення політики макроекономічної стабілізації;
- вплив на розподіл ресурсів;
- діяльність у сфері розподілу доходів.

Така класифікація зручна для аналізу, хоча й досить умовна. В дійсності всі функції переплетені між собою й у комплексі впливають на економічну ситуацію. Наприклад, антимонопольна діяльність передбачає наявність відповідного законодавства, а її результати будуть позначатися і на розміщенні ресурсів, і на їх розподілі. Насамперед, на державі лежить відповідальність за створення надійної нормативної бази, тобто законів і правил, що регулюють економічну діяльність. Ця функція — визначення правил гри, спілкування економічних суб'єктів на юридичній основі. Усі нормативно-правові акти мають стати основою взаємин виробників, споживачів і самої держави в особі її органів (Міністерства фінансів, податкових інспекцій у регіонах та ін.)³¹.

Необхідність створення правової основи особливо важлива в період реформування економіки. Правова основа підкріплюється законодавчими актами, що забезпечують формування й використання бюджетних коштів (сюди відносять закони щодо оподаткування фізичних осіб і підприємницької діяльності). Чинні сьогодні правові акти викликають багато нарікань як з боку підприємців, так і з боку уряду: з одного боку, велика кількість податків і більші ставки, з іншого боку — збір податків становить 60—70 % від контрольних показників. Немає системи податкового стимулювання виробників, у країні дотепер немає надійної й привабливої правової системи для інвесторів³².

Ще однією важливою функцією держави змішаної моделі економіки є антимонопольне регулювання. При всіх незаперечних перевагах конкуренції вона має істотний недолік — спонтанний розвиток ринкових процесів може супроводжуватися монополізацією тих або інших сфер господарського життя.

Однак антимонопольна практика має дійсно підтримувати конкуренцію, а не обмежувати її, надаючи найбільш пільговий режим одним групам

³⁰ Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. — Т. 1 / За ред. С.В. Мочерного. — Л.: Світ, 2005. — С. 181.

³¹ Бикмуллин А.Л., Протасова Л.Е. Государственное регулирование экономики и экономической политика: Учеб. пособие. — Казань: Изд-во КФЭИ, 2000. — С. 22—23.

³² Там же. — С. 23.

виробників (споживачів) за рахунок інших. Для цього держава здійснює контроль за цінами, вдаючись до поділу більших фірм і запобігаючи злиттю компаній. Якщо вивчити принципи порівняння додаткових витрат і додаткової користі, що використовується в ринковій економіці, то можна стверджувати: витрати, неминучі при антимонопольному регулюванні, все-таки виявляються нижчими за переваги, отримані за рахунок обмеження монополістичних тенденцій у ринковій економіці. Як свідчить світовий досвід, боротьба з цими явищами ефективна лише за умови чіткого державно-правового регулювання.

Захист конкуренції як основи функціонування ринкової економіки не зводиться до регулювання правил поведінки монополій або боротьби з ними. Найважливішою умовою конкурентного середовища є наявність достовірної інформації про ситуацію на ринку та стан економіки в цілому.

В умовах державного монополізму для нашої країни була характерна надмірна таємність економічної інформації, часом абсолютно безглузда. Державі, що монополізувала право на інформацію, це давало змогу прикрашати дійсність. При цьому, звичайно, статистика не могла бути достовірною, як не могло бути серйозного наукового аналізу соціально-економічного становища³³.

Ще одним типом економічної політики, яку проводять держави є політика макроекономічної стабілізації. Вона спрямована:

- на стимулювання капіталовкладень і встановлення (якщо це можливо) рівноваги між заощадженнями й інвестиціями;
- забезпечення повної зайнятості;
- стимулювання експорту й імпорту товарів, капіталів і робочої сили;
- вплив на загальний рівень цін з метою стабілізації й цін на деякі специфічні товари;
- підтримку стійкого економічного зростання;
- перерозподіл доходів.

Для проведення цих заходів держава звертається головним чином до фінансової й кредитно-грошової політики.

Фінансова політика — це бюджетна політика, яка полягає в державному регулюванні сукупного попиту шляхом планованих змін державних витрат і податків.

Кредитно-грошова політика — політика, що проводиться шляхом маніпулювання (державними доходами) грошовою масою в обігу й удосконаленні кредитної сфери.

В реальності розподіл доходів у країнах з ринковою економікою здійснюється не тільки в результаті вільної дії ринкових сил, але й на основі державного регулювання потоків доходів шляхом їх перерозподілу.

До таких доходів відносять доходи населення, доходи, що розподіляються за допомогою державної соціальної політики, підприємств, організацій, установ різних форм власності, які регулюються податковою, грошово-кредитною політикою держави, а також доходи держави, точніше доходи державного бюджету, які розподіляються за допомогою фінансової політики, що включає кілька напрямків.

Однією з найважливіших функцій держави змішаного типу є вплив на розподіл ресурсів. Ця функція дає змогу державі спрямовувати наявні

³³ Бикмуллин А.Л., Протасова Л.Е. Государственное регулирование экономики и экономическая политика: Учеб. пособие. — Казань: Изд-во КФЭИ, 2000. — С. 24.

ресурси (грошові, кредитні, сировинні, матеріальні) у пріоритетні галузі народного господарства й економіки в цілому. Це сприяє зростанню національного доходу держави, і як наслідок, — підвищенню добробуту, стабільності суспільства³⁴.

Не менш важливою є функція, пов'язана з перерозподілом доходів. Розподіл, що забезпечує конкурентний механізм, призводить до соціального розшарування й бідності за певних обставин, не підвладних людині. Суспільство бере на себе турботу про незаможних громадян за допомогою податкового перерозподілу доходів, програм соціального захисту. Державою фінансуються програми, що забезпечують можливість утримання родини незалежно від доходів, одержання субсидій на підтримку цін на певні сільськогосподарські продукти.

Останнім часом виникли і якісно нові функції держави, які раніше не були однозначно структуровані, що пов'язано з поступовим становленням постіндустріального суспільства. До них можна віднести такі:

- зобов'язання держави в галузі освіти, формування й підтримка фундаментальної науки;
- формування нової системи відносин власності, характерної для змішаної, багатокладної економіки;
- становлення малого підприємництва, у тому числі фермерського господарства;
- формування основних елементів ринкової економіки, включаючи фінансовий і фондовий ринки, інститути регулювання ринку праці й зайнятості³⁵.)

В умовах ринкової трансформації можна виділити такі основні напрями втручання держави у сферу економіки: 1) забезпечення правової бази і створення сприятливого соціального середовища для ефективного функціонування ринкової системи; 2) захист конкуренції; 3) перерозподіл доходів і багатства; 4) коригування розподілу ресурсів з метою зміни структури національного продукту; 5) формування інституційної інфраструктури, яка б забезпечувала основні норми і правила економічної діяльності; 6) стабілізація економіки, тобто контроль за рівнем зайнятості та інфляції, а також стимулювання економічного зростання в країні за допомогою проведення макроекономічної політики певного типу³⁶.

Правове забезпечення державою господарської діяльності — це найважливіша прерогатива будь-якої держави. Економічна система ринкового типу особливо потребує надійного правового забезпечення. Економічна система може бути ефективною лише тоді, коли товаровиробники у своїй господарській діяльності спираються на всю палітру потрібних законів, нормативних актів і, звичайно, беззастережно дотримуються їх.

Сучасна теорія розподілу, яка бере свій початок ще у XVII ст., містить аналіз так званих “соціальних доходів”, що їх економічні суб'єкти отримують незалежно від їхнього внеску у створення національного продукту. Держава за допомогою податкової системи вилучає частину доходів виробників до державного бюджету, а потім перерозподіляє ці ресурси

³⁴ Бикмуллин А.Л., Протасова Л.Е. Государственное регулирование экономики и экономическая политика: Учеб. пособие. — Казань: Изд-во КФЭИ, 2000. — С. 24.

³⁵ Там же. — С. 27.

³⁶ Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкові перетворення в Україні в умовах світових інтеграційних процесів: Зб. наук. праць / НАН України, Інститут регіональних досліджень; Відп. ред. акад. НАН України М.І.Долішній. — Л., 2005. — Вип. 6 (LVI). — С. 8.

через відповідні статті державних видатків або видатків на соціальні потреби.

Основним завданням, яке стоїть перед державою у сфері перерозподілу, є недопущення надмірної нерівності в доходах та зменшення масштабів бідності. Для визначення нерівності розподілу доходів використовують низку показників — найчастіше криву Лоренца і коефіцієнт Джині, децильний коефіцієнт диференціації доходів і коефіцієнт фондів.

Проблема боротьби з бідністю надзвичайно важлива в усьому світі. Не даремно 1996 р. ООН оголосила Міжнародним роком боротьби з бідністю, а період 1997—2006 рр. — десятиріччям боротьби за ліквідацію бідності³⁷.

Важливим напрямом діяльності сучасної держави є забезпечення конкурентного середовища (обмеження монополізму). Ф. Гайек вважає конкуренцію “процедурою відкриття”³⁸, яка фактично створює додаткові можливості, ширший вибір і більше багатство.

В умовах досконалої конкуренції покупець є господарем ситуації, сам ринок — його агентом, а підприємство або фірма — його слугою. Таку установку, на перший погляд, систему змінює поява монополій, коли кількість виробників певного продукту різко скорочується у зв’язку з концентрацією виробництва й утворення великих монополістичних угруповань, які унеможливають конкуренцію. У цих умовах господарем становища стає вже не покупець, а виробник. Монопольним запровадженням високих цін такий виробник встановлює систему панування на ринку і пов’язаного з ним насильства для власної вигоди і на шкоду всьому суспільству.

Однією зі слабих ринкової економіки є те, що вона немає “природного імунітету” проти монополізму. Обмежити монополізм, а отже, і забезпечення ефективність ринкової економіки в змозі лише держава. Функцію підтримання вільного ринку, сприяння і захисту ринкової конкуренції держава здійснює насамперед за допомогою правових актів. Вони спрямовані на стримування монопольного тиску на ринок, забезпечення рівності різних форм власності й господарювання, збільшення кількості виробників у галузі. Такі правові акти отримали назву антитрестового, або антимонопольного, законодавства³⁹.

Періодичні спади і піднесення виробництва в межах ділових циклів, коливання валютних курсів, індексів цінних паперів та споживчих цін, рівня безробіття і позичкового процента вносять у ринкову економіку елементи нестабільності. Такі різкі зміни в економіці часто є руйнівними, і тому держава виконує функцію макроекономічної стабілізації, застосовуючи фіскальні та монетарні інструменти впливу на економіку, а також зовнішньоекономічну політику і політику регулювання доходів⁴⁰.

Основними рисами, характерними для економічної функції держави на сучасному етапі розвитку, є:

³⁷ Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкові перетворення в Україні в умовах світових інтеграційних процесів: Зб. наук. праць / НАН України, Інститут регіональних досліджень; Відп. ред. акад. НАН України М.І. Долишній. — Л., 2005. — Вип. 6 (LVI) — С. 16.

³⁸ Наступление на бедность // Доклад о мировом развитии. 2000/2001 / Всемирный банк. — С. 11.

³⁹ Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкові перетворення в Україні в умовах світових інтеграційних процесів: Зб. наук. праць / НАН України, Інститут регіональних досліджень; Відп. ред. акад. НАН України М.І. Долишній. — Л., 2005. — Вип. 6 (LVI). — С. 18.

⁴⁰ Там само. — С. 23.

- поступовий відхід від тоталітарного регулювання економіки в межах держави;
- пошук співвідношення державного регулювання економіки і саморегулювання, а також визначення нових меж втручання держави в економіку;
- підвищення ролі саморегулювання економіки;
- визначення оптимального рівня централізації і децентралізації в управлінні економікою;
- управління підприємствами та організаціями, які перебувають у державній власності. Коло цих об'єктів має обмежуватися галузями загальнодержавного та стратегічного значення, наприклад, ядерною енергетикою, освоєнням космосу, загальнодержавним транспортом, зв'язком тощо;
- подальше удосконалення форм непрямого впливу на економіку держави;
- різке збільшення кількості нових ринкових інститутів, встановлення правових основ ринку та цінової політики, стимулювання державними засобами підприємництва та вільної праці, забезпечення різноманітності й рівноправності форм власності та видів господарювання, правовий захист власника, вжиття заходів для припинення недобросовісної конкуренції (монополізму) та охорона прав споживача від недобросовісного виробника;
- пошук найбільш раціонального поєднання адміністративних і економічних методів регулювання економічних процесів;
- удосконалення економічної політики держави на науковій основі з урахуванням особливостей розвитку держави;
- удосконалення механізму реалізації економічної функції держави;
- регулювання зовнішньоекономічних відносин з метою захисту державою свого економічного суверенітету, безпеки, стимулювання розвитку національної економіки при реалізації зовнішньоторговельної та іншої діяльності;
- врахування інших факторів, які так чи інакше впливають на економіку держави (науково-технічний прогрес, інтелектуалізація праці, наукова організація управління виробництвом та ін.)⁴¹.

Сучасна модель економіки України є ринковою. І якщо перехід економіки розглядати з точки зору трансформації одного типу економіки — державно-планової (державного соціалізму) в інший — товарно-ринковий, то перехідний (трансформаційний) етап в Україні завершено.

З погляду моделей ринкової економіки останнє положення є узагальненим. Вона, як відомо, пройшла певні етапи розвитку і для неї характерні різні моделі як у минулому, так і сьогодні. Для всіх розвинених країн давно пройденим історичним етапом є етап первісного нагромадження капіталу. Власне кажучи, цей етап є передринковим. Для нього характерне інтенсивне нагромадження приватних капіталів, їх інвестування в економіку.

Для країн Західної Європи і США головними джерелами таких нагромаджень були доходи торговельного і лихварського капіталів; доходи від

⁴¹ Лоцихін О.М. *Економічна функція у системі функцій сучасної держави: деякі питання теорії* // *Право України*. — 2006. — № 8. — С. 33.

ремісничої діяльності; пограбування колоніальних країн і певної частини населення своєї країни. В Україні цей етап інтенсивно розвивався у 1990—1995 рр., головним джерелом накопичення стала “прихвати́зація”.

Сучасна економіка України вже не є моделлю суто первісного нагромадження капіталу за рахунок загальнонародної власності. Разом з тим її, строго кажучи, не можна зараховувати до моделей економіки, характерних для країн Заходу і навіть більшості постсоціалістичних країн. Йдеться не про основні ознаки, що характеризують тип економіки, а про ті, які характеризують її в аспекті якості (продуктивність економіки; економічна ефективність; рівень розвитку ринкової інфраструктури, маркетингу, менеджменту, бізнес-планування; якість господарського права і рівень лібералізації економіки, її цивілізованість; рівень соціалізованості та справедливості економіки; ефективність економічної діяльності (політики) держави)⁴².

Отже, сучасна модель економіки України, безперечно, ринкова. Але за такими ознаками, як ефективність, стабільність, соціальність, цивілізованість, демократичність вона значно поступається моделям економіки у розвинутих країнах, де економіка на базі високої ефективності виробництва забезпечує відповідний рівень задоволення потреб населення. Добре відомо, що обидва ці чинники взаємопов’язані й відсутність одного з них зумовлює безвихідну ситуацію — з одного боку, низький економічний розвиток стримує поліпшення життя людей, з іншого — низький рівень життя гальмує нормальне функціонування та розвиток економіки. Вихід один — почати з людини — головної рушійної сили розвитку економіки і суспільства, тобто насамперед потрібно вирішити проблеми людського розвитку і провести радикальні зміни в соціальній сфері, підвищити рівень життя населення та знизити ступінь диференціації його доходів⁴³.

Отже, за своїм змістом функції сучасної держави є сукупністю дій держави, спрямованих на створення та утвердження ринкових відносин. Оскільки Україна тільки нещодавно отримала статус країни з ринковою економікою, то на сучасному етапі розвитку їй необхідно:

- створити якісно нову модель економіки ринкового типу;
- визначити межі втручання держави в економіку;
- активізувати сили суспільства та надати їм право участі у розв’язанні найважливіших соціально-економічних проблем (розвиток інститутів громадянського суспільства);
- забезпечувати соціальних захист населення (проводити активну політику із забезпечення соціального захисту населення);
- ефективно використовувати наявні в країні ресурси;
- підвищувати якість продукції та використовувати досягнення науково-технічного прогресу.

Саме ці заходи спрямують державу на розвиток та виконання покладених на нею функцій.

⁴² Мельник Л.Ю., Макаренко П.М. *Політична економія: Навч. посіб.* — Дніпропетровськ: Пороги, 2005. — С. 371.

⁴³ Там само. — С. 373.